

Bernard Avishai

A kommunizmus vigasztalása

Emlékiratainak első, *Nyílvessző a végtelenbe* című kötetében Arthur Koestler azt írja, a következő évszázad egyetlen olvasójáért boldogan elcserélne akár százat is a maga korából. Vonzó üzlet volna bármely író számára, és Koestler minden bizonnyal komolyan is gondolta. Most azonban, mindössze húsz évvel az író és felesége, Cynthia közös öngyilkossága után, egyre nehezebb elképzelni, ki is lehetne az a bizonyos olvasó. Koestler a hidegháborús évek irodalmi életének híressége volt, a hidegháborúnak pedig vége. Politikai felfogásait a huszadik század tömeges megrázkódtatásai formálták, e földrengek tömegtechnikáit azonban mára meghaladta az idő. A kommunizmusba befáradt író a tudományos felfedezések determinizmusa ellen ágált, de az akadémiai körökben vívott ismeretelméleti harcokban nélküle születtek meg a győzelmek.

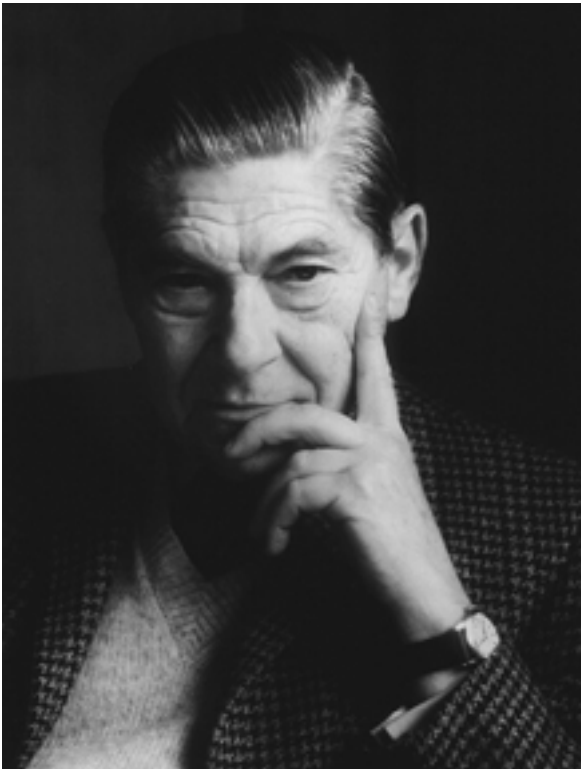
A moralista Koestler óva intett a túlzott odaadástól, legyen szó akár a párt, a törzs vagy a tudományos „haladás” iránti elkötelezettségről – ifjú és makkegészséges feleségét, a barátok szerint „végsőkig hű” Cynthiát mégis holtan találták mellette. A *Sötétség délben* letehetetlen olvasmány, többi politikai regényében azonban a szereplők csupán érvek megszemélyesítéseiként sorakoznak a mester tézise mellett. Utolsó, polemikus hangvételű tudományfilozófiai művei nemhogy védték, inkább támadták a parapszichológia és a lamarckizmus ellenzőit. Amikor élete vége felé visszatért a zsidókérdéshez, a cionista bölcsellett szemben azt próbálta bizonyítani – mintha bármit is számítana –, hogy az európai zsidók valójában szláv kitértek leszármazottai. Miért is érdekelne ma bárkit Koestler?

Akik munkásságát mégis a huszadik századi kommunista ideológiával ellentétes irányítúként látják, nehezen állják meg, hogy életútját is ne e kereten belül értékeljék. Bár a hozzáállás ésszerű, épp a lényegét hagyja figyelmen kívül. A kommunizmus vonzereje ugyanis nem egyszerűen abban rejlett, ahogyan a politikai panorá-

mát kifinomult ideológia szerint rendezte. A kommunizmus vonzerejét – s ennek megértésében Koestler szerepe kulcsfontosságú – sokkal inkább az a belső panoráma, az a lelkület jelentette, amely egyfelől vonzódott a kifinomult ideológia ígérte rend iránt, másfelől éppen e belső panorámák teljes tagadása jellemezte. A kommunizmusnak talán vége, de a világi vallások csábításának aligha. És továbbra is ugyanolyan ellenállhatatlanok a magasztos kérdésekre adott fegyelmezett válaszok.

Most, hogy átléptünk a következő évszázadba, ha valamiért még érdemes egyáltalán Koestlert olvasni, az példás öntudatosságának magabiztos kinyilatkoztatása. Maga Koestler mindent Rousseau *Vallomások* című művében találta meg, és a *Nyílvessző a végtelenbe* írásával igyekezett felülmúlni. Koestler megmutatja a külső alárendelését a belsőnek, megmutatja, hogy a látottak milyen mélyen részévé válnak reményeinknek. Nem könnyű felfejteni ezeket a bonyolult összefüggéseket: talán csak az analitikus képes rá egy jobb napon (Koestler olykor maga is az analitikus díványához hasonlította az írás művészetét). Az ő esetében a legérdekesebb összefüggés saját, bevallottan labilis érzelmi élete és a kommunista pártvezérekkel kapcsolatos ábrándjai között állt fenn. Nem kifejezetten politikai álmról volt szó: Koestler inkább egy mérvadó tudományos közösségben reménykedett, amely a történelmet legyőzve mindent elsöpör politikai hatalomra tesz szert. Későbbiekben, de amikor a fogalom használata még új volt és kissé kockázatos, Koestler mindezt „neurotikus” vonzalomként jellemezte. Számára a kommunista lét olyan volt, mint az ortodox vallásosság: afféle pozitivist transz, az „objektivitás” iránti rajongás, amely még ma is sokakat térít az új hitre.

Ha megfigyeljük, miként magyarázta Koestler a maga kommunistává válását, nem olyan embert látunk, aki (ma már különösnek tűnő) víziókat kerget a proletár forradalmi öntudatról.

Arthur Koestler

Olyasvalaki áll előttünk, aki képes arra, hogy leplezze a kommunizmus tudományos elbizakodottságát, s lehetősége is volna rá, mégis teljes szívvel támogatja azt. Magányos fiatalember áll előttünk, aki ösztönösen vonzódik a szellemi merevség, illetve a bajtársiasság iránt. Koestler kommunizmusa saját hübriszének kiteljesedése volt: mérföldkő az úton afelé, amit – bármely évszázadban – hitnek nevezhetnénk.

I. AZ EMBER A JELENTÉKTELENSÉGIG ZSUGORODIK ÖSSZE

Tekintsük át a Koestler-estet, ahogyan ő maga is teszi a *Nyílvessző a végtelenbe* írásakor. Fiatal zsidó értelmiségi, nem sokkal a huszonhatodik születésnapja előtt, gyakorta depressziós, sikerei ellenére is levert. Berlinben él Hitler felemelkedése idején. Bár kitérése küszöbönáll, aligha tekinthető magától értetődőnek, mi több, nem ostobaság feltételezni, hogy semmi nem áll tőle távolabb. Gyerekkorában, a Kun Béla Budapestjén és Freud Bécsében töltött évek során Koestler a mama szemé fénye és legfőbb büszkesége – mindkét szerepet halvány erotika fűszerezi. Apja részéről nem-

igen számíthat védelemre: az idősebb Koestler bohó, a valóságtól elrugaskodott vágyálmai – és elfuserált üzleti kalandjai – egyre felelőtlenebbek. Az emlékiratok szerint a gyermek igen vegyes érzelmekkel lép a felnőttkorba: jelen van a rettegés a magánytól, a félelem a fulladástól, a ki-kirobbanó düh és az elnyomottak iránti túlzott részvét, a vonzódás az „abszolút” elkötelezettség iránt és az ellenállhatatlan vágy a törés-zúzásra. Nem bízik magában.

Koestler azt írja, a fiatalember mindezt hol a végletes erkölcsi felelősségről, hol pedig az öngyilkosságról szőtt fantáziáival kompenzálja. Az egyensúlyt váratlan forrás teremti meg. Bibliájának kora egyik népszerű filozófiai értekezését, Ernst Heinrich Haeckel német biológus és filozófus *A világegyetem rejtélye* című művét tekinti. Ez megerősíti azon elképzelését, miszerint a tudományos haladás – a tudományos módszerek gondos alkalmazása mellett – halmozódó, fokozatos és elkerülhetetlen. (Haeckel szerint a világ könyörtelenül halad egy új rend felé; az akaratszabadság „merő dogma, amely illúzióra épül és minden létalapot nélkülöz”).

A fiatalember látszólag egyetért a tudományos gyakorlat filozófiai következményeivel, az ortodoxiának való ellenállással és a kételkedés iránti elkötelezettséggel. Sőt mi több, imponálnak neki a tudósok kulturális előítéletei, tárgyilagossága, szellemiségük, büszkeségük a felfedezés és a beható ismeret logikájára. Tetszik neki a tudós helyzeti előnyének derűje, amelyben a természet minden és az ember a „jelentéktelenségig zsugorodik össze”. Ironikus módon számára az ellentmondás mindkét része vigasszal szolgál: a tudomány szerint minden anyagból van, éppen ezért lehetséges a biztos rend; ez azonban azt jelenti, hogy mi magunk is anyagból vagyunk, és a biztos rend, legalábbis erkölcsi szempontból, esetleges. Anyagból vagyunk – mit számítunk? A tragikus és a triviális nem fér meg egymással. Az én tünékeny: egyetlen csepp az okozatok tengerében, amelyet csak az én foghat fel.

De a fiatalok, folytatja Koestler az esettanulmányt, csupán bizonyos időre formálhatnak jogot filozofikus önfeláldozástól áthatott esztelenségekre. A győzedelmes vágyak előbb-utóbb a felszínre törnek – esetünkben a nemzeti hatalomról vallott nagyszabású eszmékben. A mérnök hallgató felcsap cionistának, és minden idők legromantikussabb és legnationalistább cionistája, Vlagyimir Zsobotinszkij követője

lesz. Eltökéltséget színlel, de biztos távolságot tart. Elfoglalja az őt megillető helyet: szakít szülei konvencióival, anyagiassal közömbösséggel. A rögtönzés bajnoka lesz: párbajozik, nőzik, beszédek mond, felvonul, borsot tör az antiszemiták orra alá, jobb és bal oldalon egyaránt. Úgy dönt, hogy Palesztinába utazik: otthagyja az egyetemet, amivel végképp elvágja a „tisztes” hivatáshoz vezető utat – azután pánikba esik és összeomlik. Végül összeszedi a bátorságát és kudarcot vallott zsidó otthonát az ősi zsidó hazaföldre cseréli. Mihelyt azonban megvalósul a nemzeti hatalomról szőtt álom, szertefoszlik a varázs. Palesztina termelőtelepein az élvezetet porrá zúzza a valóság: későbbi szerelmeihez, a „Helénához” hasonlóan hamarosan a Zsidó Nemzeti Otthon is prózai igények halmazává alacsonyodik a szemében. Ismét szökni próbál, ezúttal azonban megtanulja, hogy a szabadságért az alig keresztülvihető önállósággal kell fizetnie. Kis híján éhen hal, és újra depresszióba zuhan. Kalandja csupán megerősíti lappangó gyanúját, hogy nem bízhat az ösztöneiben.

Ekkor azonban a fiatalember váratlan tette szánja el magát. Feléled. Megtanulta – legalábbis úgy hiszi –, hogy mi a különbség a szabadság és a börtönrácsok feszegetése között. Eltökéli, hogy ambícióit tiszteletreméltósággal párosítja, és állást szerez egy külföldi lapnál. A híres német Ullstein-tröszt publicistája lesz, és fokozatosan visszatér a precíz, fegyelmezett megfigyeléshez. Keményen dolgozik és jeleskedik a munkájában.

A fiatalember, összegzi Koestler, közönyösebb életet él, mégis örömeit leli abban, hogy komolyan veszik és pénzt keres – hogy jól él a világban. Néhány év elteltével búcsút int a Zsidó Nemzeti Otthonnak és visszatér Európába, a civilizáltabb világba. Még mindig vágyik rá, hogy tartozzon valahová, igazi férfiak és csábító nők társaságában még mindig hevesebben ver a szíve. Soha többé nem adja fel a „természet és történelem törvényeit” cserébe a „forrongó dühért”. 1929 nyarán bemutatkozik az Ullstein-lapok berlini központjában.

II. ELÉG A SZENTSÉGBŐL

Koestler felettesei azt mondták, ha úgyis „lege van a szentségből”, elutazhat Párizsba. Koestler számára mindez azt jelentette, hogy többé nem a maga ura, nem „adhat hangot véle-

ményének és mennydöröghet orákulum ítéleteket”, mint az Ullstein külföldi tudósítói. Csökkent a fizetése és a rangja is. Kapva kapott az ajánlaton.

Szellemi fejlődésem mindig is megrázkódtatások és zökkenők folyamatában haladt előre. A nyugodt érés folyamatára sehol nem találok példát a múltamban. E zökkenők között a legcsodálatosabb az a környezetváltozás volt, amikor a Júdeai-sivatagból a Luxembourg kertbe, a Szent Városból a Szajna-parti Szodomába, a civilizáció levantei pereméről annak fénylő középpontjába kerültem.¹

Amikor Párizsba érkezett, a város fénykorát élte az I. világháború utáni időkben. Bár Koestler nem szentel ennek különösebb figyelmet visszaemlékezésében, William Shirer olyan koreként írja le 1929 nyarat Franciaországban, amelyet páratlan ipari fejlődés és kivételesen kedvező kereskedelmi egyensúly jellemezett, a munkanélküliek száma pedig mindössze 812 volt. Ilyen mutatók alapján nemcsak a kedvező szociális helyzetről alkothatunk képet, hanem arra a kellemes változásra is magyarázatot kapunk, amely Koestlernek a munka iránti felelősségtudatában mutatkozott meg.

Koestler fejében minden bizonnyal megfordult a gondolat, hogy a júdeai hegyekben az emberek azért küzdöttek megállás nélkül, hogy valami növekedni kezdjék. Párizsban a munka abból állt, hogy visszanyesték a dolgokat, s ez az újságírásra is érvényes volt. A Közel-Keleten minden sztori megírása valóságos bűvészművészet volt, a francia politika tudósítása azonban egyszerű módszerességet követelt. Újságíró napszámos lett belőle, s azon kapta magát, hogy nem a turista szemével figyel a város életét, hanem funkcionálisan nő bele. Hivatali kötelezettségei közé tartozott a bizalmi szavazásokról és a parlamenti beszédekről – Daladier progresszív érveléséről, Maurras reakciós dörgedelmeiről – való tudósítás. Egymást érték a szokásos viták, győzelmek és veszteségek mind a szocialisták, mind a konzervatívok, mind pedig a royalisták részéről. Mintegy tizenkilencmillió frank kormányzati többlettel persze kiszagolni való miniszteri korrupciók is akadtak. A depresszió kezdetekor a Harmadik Köztársaság az összeomlás szélén tántorgott.

A nehézségek azonban csak később kezdődtek. A messianisták és muszlim nacionalisták

után Koestler egyelőre megkönnyebbülésként élte meg a francia politika világiasságát. Különös örömét lelte a munkájában, holott az tulajdonképpen nem sokban különbözött kibucbéli tevékenységétől, amely szökésre készítette (bár a cikkírás valóban nem emlegethető egy napon a földműveléssel). Kalandvágát a józan életmód ellensúlyozta: ugyanabba a *privé fixe* étterembe járt, kolléganője társaságában ugyanúgy megitta a fél liter borát, ugyanannál a metrómegállónál szállt le és ugyanazon a járdaszegélyen ment végig a Louvre mellett. „Könnyen megbárátkozott” (ki ne tenné?) a francia festészettel, építészettel és regényekkel – írja. Együtt lógott a többi „kis hallal” a füstös Salle des Journalistes-ban, a tőzsde alagsorában kialakított klubban. Éjfélre ágyban volt, reggel fél nyolckor talpon. Orwell ekkoriban teljesen nincstelelenül élt – Koestler, „a kispolgári erények valóságos mintaképe”, buzgón tört felfelé.

Párizsi főnöke fáradhatatlan fickó volt, aki egy magas rangú diplomata lendületével – és politikai képzelőerejével – vezette a szerkesztőséget. Koestlert teljesen lekötötte az információszerzés, illetve a hírek összeállításának feladata. Az első három hónap során egyetlenegyszer járt a képviselőházban, holott szinte nap mint nap tudósított az ottani eseményekről. Csupán egyszer követett el baklövést: egy októberi reggelen, pusztán a látszat alapján, azt jósolta a *B. Z. Am Mittag*nak, hogy küszöbönáll a Briand-kormány bukása. Egész nap nem történt semmi, és a főnöke rettentő haragra gerjedt. Estére azonban mégis megbukott a kormány, mégpedig olyan okok miatt, amelyekről Koestler mit sem sejtett. „Ez volt a kevés alkalom egyike az életemben” – emlékezik vissza szomorkásan –, „amikor igazam volt, csak az okok nem voltak valóságosak – s ez azért sokkal vidétebb élmény, mint amikor az ember valóságos okokból kiindulva téved, ami minden jel szerint sokkal jellemzőbb rám.”

III. BENSŐSÉGES BÚZ

Az Ullstein-irodában töltött órák fárasztóak voltak, de nem kimerítőek. Miután átmenetileg az önbizalma is helyreállt, Koestler belevetette magát a rendszertelen életbe, s minthogy egy műszakváltás következtében a hét legtöbb napján ébren kellett töltenie az éjszakát, rákapott a bordélyházak és kávézók látogatására. Egyre

valósabb képet alkotott a franciákról. Felfigyelt arra, hogy a metró másodosztályú kocsijaiból „bensőséges bűz” árad, utasai önvédelemből utálatosak, szeretőik pedig minden bájt nélkülöznek. *On se défend*. Érzékei azonban más szempontból is kifinomultak. Végére is Hemingway és Cocteau Párizsában élt. Mohón sóvárgott a szex után és különös elégedettséggel töltötte el saját nyughatatlansága. Párizst „házasságtörő” városnak tartotta, amely frigidén visszautasítja törvényes urait, de szenvedélyes az átutazó idegennel.

Koestler időnként lesétált a Les Halles-hoz, falta az osztrigát és védte a bort. Nézte az áruhegyeket rakodó egykedvű embereket – akik hozzá hasonlóan egyfajta szomorú bajtársiasságban osztoztak, akik ismerték az ébresztőóra kínzó hangját, és megvetették a részeket. Leginkább azonban az éjszaka másik népe, a párizsi utcalányok világa nyűgözte le, hosszan értekezett is róluk. Nem csupán az ágyuk jelentett számára vigaszt. A szex és a piactér találkozásában Koestler először pillantotta meg a vágy árnyait, amelyek később analitikusa falán rajzolódtak ki. A kurvák is csak emberek – okít Koestler.

Két típust különböztetett meg: a *serieuse*-öket, és a *nem serieuse*-öket. Az előbbi típus zárt házakban, szigorú etikett szerint dolgozott, és egy többé-kevésbé állandó, középosztálybeli vendégkör igényeit elégítette ki. Bordélyaik bőrgarnitúrák szalonjaiban fesztelen társaság gyűlt össze. A férfiak olykor a feleségüket is magukkal hozták, hogy az asszonyok is cseveghessenek egymással és „tanulmányozhassák az életet” – amivel az alkalomhoz illő világiasságnak és a helyismeret hiányának látszatát igyekeztek kelteni. („Végül a férj látványos ásítással előhúzza a zsebóráját, és kijelenti, hogy ideje volna menni, várja őket az ágy. Hogy megmentsen valamit férfibüszkeségéből, az »ágy« szót szánalmasan huncut kacintás keretében ejti ki...”) Az efféle házak és a kávézók között csupán annyi volt a különbség, hogy az éjszakai nők a beszélgetéseket szinte teljesen meztelenül ülték végig. Többségük maga is polgári megbecsülésre vágyott, és sokuk előbb-utóbb szert is tett rá.

A *serieuse*-ök civilizált szexkereskedelmét Koestler még visszaemlékezésében is a polgári társadalom fontos jelképeként értelmezte. Bármely emberi képesség áruba bocsátása lealacsonyító folyamat, ám a között, hogy az ember az ölelését árulja vagy szellemi értelemben prostituálja magát, a különbség csak fokozati, nem

pedig elvi. Hogy jobban irtózunk a szexuális, mint az irodalmi (vagy politikai vagy művészi) prostitúciótól, Koestler szerint csupán azt jelzi, hogy a nyugati ember olyan furcsa szerzet, aki komolyabban veszi a testet a szellemnél. Az író tízszere annyira megragadta ez a gondolat, hogy legfeljebb az 1972-ben megjelent *Call Girls (Örömlányok)* című regényének is ez lett az alapötlete. A könyv a nemzetközi akadémikus kör átverését írja le, amelynek során az írók és tudósok eladják beszédeiket egy hét svájci üdülésért cserébe („másodosztályú menettérti jegy és szerény honorárium ellenében”):

Figyelte az asztalnál ülő lányokat. Nikolai a csimpánzszerűen előretolt alsó ajkát birizgálta... Von Halder tölcéért formált a jobb kezéből a füle mögött, s ezzel biztos jelét adta annak, hogy oda se bagózik. Harriet jegyzeteket csúsztatott át Tonymak, aki udvarias mosollyal nyugtázta azokat... Wyndham jóindulatú mosolya úgy bemerevedett, hogy félő volt, görcsöt kapnak az arcizmai.

Valójában Koestler érett nézetei a *serieuse-ökről* nem voltak felületesekek. A *Nyílvevő a végtelenbe* lapjain pontosan elmagyarázza, miért részesítette előnyben az ő tevékenységüket azon prédikációkkal és bírálatokkal szemben, amelyek az emberi természet tökéletlenségének legyőzését ígérték. „Erősz és Lógosz frigyének gyümölcse a tolerancia, s a tudás, hogy a társadalom stabilitása biztonsági szelepek rendszerén múlik” – írja, és az ember szinte hallja, hogy egyaránt szól a Komisszárhoz és az Anyához. Koestlert mind akkoriban, mind pedig visszaemlékezései során az nyűgözte le a leginkább a bordélyházakkal kapcsolatban, hogy a szexuális bőség milyen nyilvánvalóan semlegesítő hatást fejtett ki. („Egy serdülő fantáziájában a hitvesi ágy az érzéki gyönyörök, a féktelen kéjvágy állandó színtere. Az, ahogyan az angolszászok a párizsi „házakat” elképzelték, ugyanilyen távol állt a valóságtól.”)

Ahol a szex adásvétel tárgya, nem misztérium többé, következképp komoly vágyak középpontjába sem kerülhet. Koestler számára ez a meglátás jelentette az utat a romantikus képzelet puszta hatalmának megértése felé. Csak az ismeretlen válhat a vágy tárgyává, az elfojtott érzelmeket befogadó edénnyé. Amikor az utcalány felöltözik, csavargóból *femme fatale* lesz. Koestler ír egy fiatal nőről, akinek a férfiak

tízszere annyit ajánlottak, amikor hazafelé tartott az utcán, mint a bordélyház vendégei: „És elmondják, milyen okos vagyok, milyen *spirituelle*, meg hogy én vagyok az álmaik asszonya... – ekkora csinnadratta egy puszta rántottáért!... Azért van ez, mert titkot látnak ott, ahol nincs más, csak egy fűző, rugós betétekkel. *Oh les pauvres malheureux...*”

Koestler maga sem maradt teljesen érintetlen. Később is visszatér a jelenség és politikai következményei vizsgálatához a *Nyílvevő a végtelenbe* lapjain – ekkor tesz először kísérletet a Heléna-rögeszme megfejtésére:

A fantom, amelynek nyomába eredtem, olyan régi, mint maga az ember: a teljes testi-lelki egyesülés révén legyőzni a magányt. Igazán szerény célkitűzés, nemde? És a legkevésbé sem eredeti. Mégis, az ember életének alakulása nagymértékben függ attól, miképpen szervezi meg a saját, külön fantomüldözését.

Az üldözés azonban bizonyos emberek esetében nem jár csökkenő hozadékkal. Az igaz és a hamis közötti különbség csak a gondolatokra érvényes, az érzelmekre nem. „Egy érzélem lehet olcsó” – írja Koestler –, „de hamis sohasem.” A tapasztalatok sokasodása alig befolyásolja az illúzió erejét, amely „egyik tárgy után ugyanazzal a fényerővel vetül a másikkra”. Az illúzióteremtés válasz egy szükségletre, amely oly mély, oly kimeríthetetlen és oly szűnni nem akaró, mint a kábítószerfüggő vágya az anyag iránt. Ami pedig a politikát illeti, a tökéletes ügy felkarolása iránti vágy az „Ügyek Casanovájává” tette – mondja. A nyilvánvevő titka után először a mindentudó sámánt kereste, azután az Utópia nyomába szegődött.

Bár Koestler nem ezt teszi, nehéz nem összevetni az utóbbi tünődéseket az utcalányok másik típusáról, a *nem serieuse-ökről* vallott nézeteivel. Itt még komolyabb problémába ütközött, ami émelyítette, mégis vonzotta, mint pillangót a tűz világa. A *nem serieuse-ök* életének középpontjában a strici iszonyatos hatalma állt. A strici „kellemetlen küllemű, sötét, kopott, zsíros hajú” alak, impotens és alacsony, minden férfiúi vonzerőt nélkülöz, mégis egyetlen érintésével felvillanyozza és fanatikus hűségre kényszeríti a lányokat – foglalja össze Koestler a halottakat. Végül vonakodva azt a következtetést vonja le, hogy e patológikus kapcsolat titka éppen a strici brutalitásában rejlik:

Egyfajta kiszámított és émelyítő brutalitás ez, amelynek megvan a maga rituáléja és nyelvezete... Nyilvánvaló funkciója kielégíteni a kurva vágyát a büntetés után – s ezt a vágyakozást csak erősíti, hogy többnyire tudatlan... A „büntetés” többnyire kimerül néhány pofonban, rúgásban vagy akár merő szóbeli szidalomban; a nyíltan szadisztikus cselekedet igen ritka. Ez ugyanis az egész kapcsolat célját tenné semmissé, amelynek alapja az az axióma, hogy a büntetés igazságtétel, amit az áldozat megérdemel, mert „rossz”. Röviden: a prostituált megteremti a maga bűnbánati rítusát. A rúgás a lábszáron és a pofon az arcon a feloldozás aktusát helyettesíti.

Ez az élmény olyasmire tanította meg Koestlert, aminek csak évekkel később ébredt tudatára. Alapja a büntudat legkegyetlenebb, legalapvetőbb és legmegfoghatóbb formája volt: „Az előadás igazi hőse [a strici]. A strici a bukkott nő hamis messiása, aki szenvedést okoz neki, de megváltást nem nyújt.” Döbbenetes volt látni – írja Koestler –, milyen erővel hat ez a bűnkomplexus olyan lényekre, akikből látszatra mindenfajta erkölcsi felelősségérzet hiányzik (mégsem annyira döbbenetes – gondolhatnánk –, mint Cynthia, aki beleszeret Koestlerbe, amint az e sorokat diktálja neki Fontaine Le Port-i dolgozószobájában).

IV. KOZMIKUS KITASZÍTOTTSÁG

Koestler tovább húzta az ígát: külügyi híreket szerkesztett a különféle Ullstein-lapok számára, közben pedig (liberális újságíró társaihoz hasonlóan) feltűnés nélkül a Szociáldemokrata Párt hírügynökségét is ellátta – amit jelentősen megkeserített számára a szociáldemokraták közönyössége és maradisága. („Hangjuk a brosúra, a szemináriumi előadó hangja volt, nem az új emberiségé.”) Egyre többen figyeltek a tehetségére, és már filmekről, képzőművészetről, politikáról és tudományról is közölt cikkeket – különösen ezek nyerték el szerkesztői tetszését. Legnagyobb sikerét abban az évben a fény természetével kapcsolatos elméletéért Nobel-díjjal jutalmazott Duc de Broglie-ról szóló írással (és a tudóssal készített exkluzív interjúval) aratta.

Koestler kivételesen jó érzéke az új fizikai elméletek iránt és az, hogy könnyedén írt tudományról a nagyközönség számára, Franz

Ullstein atyai érdeklődését is felkeltette, akit azonban hamarosan a lapkiadó irányításáért vívott családi harcok kötöttek le. Koestler igyekezett távol maradni a küzdelmektől, de hamarosan ráébredt igyekezete hiábavalóságára: párizsi főnöke a másik oldal pártjára állt, és ez kis híján az állásába került. Végül azonban Franz Ullstein aratott győzelmet, és új lehetőségeket teremtett védence számára. 1930 őszén felajánlották Koestlernek a *Vossische Zeitung* hön áhított tudományos főszerkesztői posztját: ez azzal járt, hogy vissza kellett költöznie Berlinbe, ugyanakkor a teljes Ullstein-laphálózat tekintélyes tudományos tanácsadói címe is őt illette meg.

Az eufória és a kínzó önbizalomhiány végletei között hánykódó Koestler végül elfogadta az állást. 1930. szeptember 14-én költözött Berlinbe – éppen a Reichstag-választások napján, amikor Hitler mandátumainak száma 12-ről 107-re emelkedett. Ez volt a németországi depresszió igazi kezdete. A kommunisták szintén jelentős győzelmet könyvelhettek el.

Berlin azonban még mindig a liberális és szocialista értelmiség fellegetvára volt, az Ullstein újságírói pedig épp a vihar középpontjába kerültek. Lapjaik a weimari köztársaság ékkövei voltak, a munkatársak pedig idegesen viccelődtek a politikai erőkről: a politikai táborok polarizációjáról, a régi német provincializmusról, a gazdasági káoszról és az intellektuális dekadenciáról, amelyekről ösztönösen tudták, hogy a végzetüket pecsételték meg. Ennek ellenére a nagy hatalmú – és főként zsidó származású – szerkesztők, valamint a média nagyfőnökei kezdték megadni magukat a vihar mágneses erejének. 1931 nyarán a *B. Z. Am Mittag* Koestler feje fölött megírt vezércikkei már gunyoros hangot ütöttek meg a nyugati hatalmak jellemzésekor. Egy évvel később a *Vossische Zeitung* rovatot indított a birodalmon kívüli német kisebbségek ügyeiről. Koestler visszaemlékezéseiből egyértelmű, hogy bár a nácik még nem arattak teljes győzelmet a nemzeti vitában, a feltételeket ők diktálták: az értelmiségieknek hirtelen komolyan kellett venni a „szudétánemetek” sorsát, akik Weimar tíz éve alatt még csak szóba sem kerültek volna egy komolyabb beszélgetésben.

Berlinbe érkezése után magát Koestlert is megdöbbenettette a politikai krízis elhatalmasodása, szakmai szempontból azonban igyekezett előnyt kovácsolni belőle. Eltökélte, hogy nemcsak a tudományos újságírással, hanem a nem-

zetközi ügyekkel kapcsolatos hozzáértéséről is tanúságot tesz. Labilis géniuszára jellemző módon képtelen volt egyetlen terület mellett elkötelezni magát: minden sikere egy új hódítás alapját vetette meg. Ezúttal kifizetődött a nyughatatlansága. Egy éven belül a *Vossische Zeitung* tudományos főszerkesztői címe mellé a *B. Z. Am Mittag* külpolitikai szerkesztői posztját is megszerezte. Mindez jelentős felelősséget rótt a huszonhatodik életévét még be sem töltött fiatalemberre, akinek teljes jövedelme ekkor már közel 2000 márkát tett ki havonta – a maximumát annak, amit német újságíró akkoriban megkereshetett.

Koestler önéletrajzából ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ő maga zavarba ejtően komikusnak találta személyes sikereit. Bár a német értelmiségi körök középpontjába került, egyetlen komoly kapcsolata sem volt még, továbbra is feszült volt és visszafogott. Senki nem kedvelte. Meglehetősen átlátszó volt az a bevallottan erőltetett törekvése, hogy féltékenység harsánysággal leplezze. Évekkel később a barátai, akikkel ezekről a berlini időkről beszélgetett, úgy emlékeztek rá, mint akinek a viselkedését napközben visszataszítóan arrogánsnak, éjszaka, a részegség sebezhetőségében pedig meglehetősen kínosnak találták. Egyik (Koestler szerint „agyafúrt”) barátja évekkel később bevallotta, hogy akkoriban arra gyanakodott, Koestler skizofréniában szenved. Koestler a következőket írja:

Huszonöt éves koromra elég tapasztalatot gyűjtöttem össze ahhoz, hogy bölcs öregemberré váljak.... És mégis, látszólag mindez egy hüvelyknyíval sem juttatott közelebb az érettséghez... Érzelmileg szinte ugyanolyan kiegyensúlyozatlan maradtam, ugyanolyan bizonytalan magam felől, s ugyanolyan képes rá, hogy vakvágányra fussak, mint tizenhat éves koromban. Tekintélyes íróasztal mögött ültem, volt titkárnőm, két telefonom, számos szeretőm, és *Herr Redakteur*nek szólítottak, mégis, mintha még mindig a jegesmedvebőrök és cserepes pálmák tabuerdeje vett volna körül ott, az egykori szülői lakásban.

Koestler e zavaros idők közepette, 1931 nyarán vágott bele leginkább rendkívüli megbízatásába az Ullstein-lapok szerkesztőségében. Abban a megtiszteltetésben részesült, hogy egyedüli újságíróként ő kísérhette el a *Graf Zeppelin*

északi-sarki expedícióját. A sarkkör felé vezető úton Koestler először pillanthatta meg a Szovjetuniót, még hozzá 160 méteres magasságból – ideális megfigyelőpont a kommunisták és a berlini utazótársak lelkes beszámolóinak megerősítésére. A *Nyílvessző a végtelenbe* az író leningrádi benyomásairól is beszámol, amelyeket már kommunistaként, 1933-ban jegyzett le: „Nézzé” – írja –, „az ott a Karl Marx út, ott meg az Engels körút. A gyárban, amelynek füstökádó kéményét amott látja, van egy fekete és egy vörös tábla minden egyes műhely falán, meg egy faliújság, amely barátian csipkelődik a vezetéssel.”

Azután a léghajó végre elérte a Flóra-fok gleccsereit, Koestlert pedig hirtelen nyugtalanító látomás kerítette a hatalmába:

Most az éjféle nap egyszerre vörösbe váltott, s a Flóra-fok gleccserei tükrörővel verték vissza ezt a színt. A fokot a nyílt tenger víztükre vette körül, a víz színe pedig fekete volt... Ahogyan közeledtünk, a sziget, a gleccserek és a sziklák folyamatosan változtatták a színüket, vörösről ibolyakékre, majd olvadt aranyra, s a tenger feketéből levendula színű lett. Furcsamód ez a fantasztikus színjáték mégsem lelkesítette fel az embereket – inkább nyomasztóan, kicsit félelmetesen hatott. A valahai jégkorszak óta tartó súlyos csendben motorjaink

halk zümmögése dübörgő szentségtöréssé erősödött... Van a sarkvidéki tájnak pszichikai hatása is, amit *Eiskollernek*, „jéghisztériának” hívnak. Sok sarki tragédiának volt már az oka, és úgy tűnik, abból az elviselhetetlen magányérezésből fakad, amely akkor tör az emberre, amikor egy egészen más, az ember előtti földtani kor hatása alá kerül – a kozmikus kitaszított-ság érzése ez.

Az ember azt képzelné, Koestler a *Nyílvevessző a végtelenbe* ezen részét az „óceánézés” egy derűs pillanatában diktálta. Valójában azonban ez áll a naplójában: „Befejeztem az unalmas Zepelin-részt, végre-valahára.” Talán miközben valóban nyilvánvalóként suhant a végtelenben, csalódottságot érzett. Amikor egy réges-rég elképzelt fantázia megvalósul, az ember mindig kevesebb lesz: a kaland túl grafikus volt, túl teljes, a finom színek és a kopár jéghegyek talán megsértették szeretett metaforáját, ahogy olykor a koreográfia is tönkreteszi a zene élményét.

A sarki táj azonban – és ezzel nyilvánvalóan Koestler is tisztában volt – a pusztá magányba vezette el, és felfedte érzelmi tartalékainak valódi zátonyait. Ha létezik kozmikus befogadás, vajon hol kereshetnénk?

V. NEM KIZÁRÁSOS ALAPON

Koestler kommunistasága nem azért visszataszító, mert pragmatikai szempontból ésszerűtlen volt. 1932-ben a német munkaerő egyharmada munkanélküli volt, Stresemann szociáldemokrata pártja pedig a fasiszta bandák és a kommunista sejtek közé szorult. A polgárháború elkerülhetetlennek látszott. 1932 nyarán Von Papen parancsára egyetlen hadnagy és nyolc közlegény elkergette hivatalából a porosz szociáldemokrata kormányt. Koestler korábban a szociáldemokratákkal szimpatizált – most alig tudta leplezni a szocialista politikusokkal szembeni ellenszenvét:

Mert a gyűlölet, akár a szeretet, csak ott viágozhat igazán, ahol van valami közös talaj... A zsidó-keresztény hagyomány törvényes örököseinek és letéteményeseinek tartottam őket, a héber próféták és a Hegyi-beszéd, a kanti imperatívusz, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség örököseinek. A náci vademberek voltak,

akik csupán hűek maradtak önmagukhoz; a szocialisták a saját fajtám, akik elárulták a beljüket helyezett bizalmat. A tigrist nem lehet azért gyűlölni, mert tigris; a felelőtlen ápolót azonban, aki kiteszi az embereket a veszélynek, hogy a vadállat szörnyű karmai közt pusztuljanak el, legszívesebben helyben agyonlőné az ember – sőt, az is lehet, hogy először őt, csak aztán a tigrist.

Lett volna némi esélye arra, hogy az Egyesült Államokba meneküljön – Palesztina már szóba sem jöhetett –, de 1932 nyara volt, a gazdasági válság mélypontja, még Franklin Delano Roosevelt megválasztása előtt, s az Ullstein-lapok zsidó értelmisége Amerikát éppen a kapitalista dekadencia bizonyítékának tartotta. Németországban minden harmadik munkás segélyen tengődött, az éhhalál küszöbén, a német lapok mégis csak szűkszavú híreket közöltek arról, hogy Amerikában több millió tonna kávé öntenek a tengerbe, gabonát égetnek, disznókat hamvasztanak el, a narancsot pedig benzinnel locsolják, „hogy enyhítsék” – folytatja Koestler utálkozva – „a piaci helyzetet”.

Borzasztó paradoxon volt, amely a piaci társadalmak teljes nemzetközi rendszerének összeomlását vetítette előre. Értelmiségiek a világ minden tájáról – Gide, Malraux, Auden, Isherwood, Spender, Sinclair, Dos Passos, Steinbeck, hogy csak néhányat említsünk – látszólag teljes egyetértésben egyfajta populista, ha nem kifejezetten proletár optimizmusnak adtak hangot. „Már csak kizárásos alapon is úgy tűnt” – írja Koestler –, „hogy a kommunisták, a hatalmas Szovjetunióval a hátuk mögött, képviselik az egyetlen erőt, amely ellen tud állni a horgkeresztes hordák rohamának.”² A legméltoőbb választás a baloldal felé vezetett, a legkomolyabb pedig a militáns bal irányába.

Mindezen hatalmas erők ellenére, amelyek leszűkítették számára a választást, a kommunizmus felkarolása Koestler részéről azért volt olyan ellentmondásos, mert nem csupán a párt, hanem annak „tudományos” állításai felé is teljes odaadással fordult. Koestler nem csupán hallgatólagos beleegyezést kötött a párt vezetőségével, miszerint betartja a fegyelmet, amíg győzelmet nem aratnak a fasiszmus felett. Nem, az a fiatalember, aki hónapokkal azelőtt még a materialista tudományvelvet aláaknázó új fizika eredményeiről értekezett, hirtelen magáév tette a szovjet marxizmus determinista nézeteit az

osztályharcokkal kapcsolatban, és osztani kezdte a történelemről és a tudatról alkotott materialista elméleteket – amiként néhány évvel korábban az ultranacionalista cionizmus bírálatát tette a magáévá. „Beleszerettem az első ötéves tervbe” – írja:

De belőlem nem egy kizárásos folyamat csinált kommunistát. Belefáradva az elektronokba és a hullámmozgásba, első ízben kezdtem Marxot, Engelst és Lenint komolyan olvasni. Mire a *Feuerbach*hal és az *Állam és forradalom*mal végeztem, valami kattant az agyamban, ami úgy megrázott, mint egy agyrobbanás. „Megpillantani a fényt” – igencsak szegényes kifejezés arra a szellemi elragadtatásra, amit csak a megtért érez (függetlenül attól, hogy miféle hitre tért meg). Úgy tűnt, az új fény mindenünnen az agyba ömlik; az egész univerzum hirtelen formát ölt, mint egy összerakós játék elköborolt darabjai, amiket valami varázslat egy csapásra összeilleszt.⁵

Ne felejtjük, hogy Koestler soha nem azonosult az átlagos munkásemberrel, sem Párizsban, sem pedig Berlinben. Nem találkozgatott velük, nem az ő kocsmáikba járt. A cionizmus révén szerzett politikai ösztönei, valamint kibucbéli élményei minden közös marxista ideált aláástak. A jobboldali, „revizionista” cionista Zsabotinszkij tanítványa volt, aki maga is kacérkodott a faszizmus némely ideológiai állításával: ha a rasszista elméletekkel, militarista ünnepekkel és antikommunista dogmákkal nem is, de a szociális darwinizmussal mindenképpen. Rendületlenül ellenezte a szocialista cionizmust. Nem hozta lázba a szocialisták erkölcsi érzeke – az osztokodásról, az osztálynélküliségről, a kapzsiság és önérvényesítés megszűnéséről való víziók. Az efféle értékekhez talán csak akkor került közelebb, amikor már valóban a párt tagja volt. Zsabotinszkij viszont kétségkívül bebizonyította neki, hogy a művészet és a tökéletes boldogság nem élheti túl a szocializmust.

Úgy vélem, még az is kérdéses, hogy Koestlert vajon meggyőzte-e valaha a marxisták „politikai gazdaságtana”. Hiába vizsgáljuk át mégoly tüzetesen Koestler emlékiratait és regényeit, egyetlen utalás sem akad bennük olyan kommunista fogalmakra, mint az „értéktöbblet” vagy a „termelési viszonyok”. Lényeges azonban, hogy Koestler elfogadta azt a tézist, amely a történelmi változásokat a társadalmi osztályok

közötti ellentétek keretében értelmezi. Csodálta Marx történelmi műveit az osztályharcokkal kapcsolatos meglátásaiért. De ki nem? Hasonlóan értékelt a társadalmi változásokat a legkülönfélébb nagy gondolkodók egész sora, köztük Thomas More, Thomas Hobbes, Edmund Burke, Herbert Spencer és Max Weber.

Koestler a visszatekintés sokévnnyi távlatából is csak szemez Marx legösszetettebb és legtanulságosabb gazdasági elméleteivel: egyértelmű, hogy nem sajátította el őket. *A bukott isten* érvelése szerint Marx osztály nélküli társadalmaként az Elvesztett Paradicsom, „a legendás Aranykor” képzetén alapul. Éppen ezért – írja Koestler –, a kommunisták forradalma egyben újjászületés is volt: a „dialektikus spirál” végén lényegében ugyanaz a „primitív kommunista társadalom” állt, mint a kezdetekor.

Bár Marx valóban számos képtelen elméletet dédelgetett a kommunista társadalom végső formájáról, a visszatérés a primitív kommunizmushoz nem tartozott ezek közé. Marx meglehetősen álszentséggel érvelt napjai kezdetleges kis kommunjei ellen – még a kommunista szövegek Koestler által idézett klasszikusában, *A német ideológiában* is. Marx szerint a proletár forradalmárnak azt kellett átvennie a kapitalizmusból, ami abban jelenvaló és küszöbönálló volt: a politikai gazdaságtan tudományát, a kapitalista kereskedők forradalmi hatalmát a feudális társadalom primitív viszonyainak felbontására, az egymással versengő gyárak új technikáit a hiány felszámolására és így tovább. Koestler ezen elvek egyikének sem szentel különösebb figyelmet, bár van, amit magától értetődőnek tekint közülük.

Koestlert valójában a szovjet marxizmus meghitt és megnyugtató (és Haeckel felfogásához igencsak hasonló) pozitívista szellemisége, valamint a történelmi irányzatok és pozitív állítások laboratóriumi stílusú lefektetése vonzotta. Maga is beismerte, hogy a marxizmus társadalomtudományos retorikája a fiatalkorát jellemző derűs lelkiállapotba repítette vissza, amelyben úgy tűnt, hogy a világban uralkodó káoszt a tudomány teheti rendbe.

És tulajdonképpen mit is ír Engels a *Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége* című tanulmányában, amely annyira magával ragadta Koestlert? Még ha ezzel egy amúgy is túl egyszerű tétel további egyszerűsítését kockáztatjuk, valójában arról van szó, hogy Engels szerint a kommunistáknak annak a materialista pa-

radigmának a jegyében kellene értékelniük magukat, amelyet Hobbes kezdett el és Feuerbach – Marx inspirálója – csupán kiegészített. Engels (ismét csak Haeckelhez hasonlóan) úgy érvelt, hogy a gondolkodás valójában a szellemet ért benyomások elfogadásának passzív folyamata, az ember pedig nem más, mint mozgásban lévő anyag, amelyet termelési viszonyai sorolnak osztályokba, ez pedig visszahat a gondolkodására. Az egyetlen újdonság, amellyel Koestler Engels érvelésében találkozhatott, éppen az volt, ami Haeckel tanítványaként kiváltképp csodálatra készíthette: a kísérlet Marx osztályharcokról alkotott materialista nézetei és a darwini fejlődésmélelet összeegyeztetésére. Engels a Marx sírja fölött mondott dicshimnusz óta folyamatosan állította, hogy Marx pontosan azt vitte végbe társadalmi szinten, amit Darwin természeti szinten. A kommunistáknak éppen ezért „történelmi szinten” fejlődő egységekként kell felfogniuk az osztályokat, azaz lényegében úgy, mintha egy állatfaj irányított erejével volnának felruházva.

Az osztályok, írja Engels, „akaratuktól függetlenül” játsszák meghatározott szerepüket a „létért folyó küzdelemben” a feudalizmustól a kapitalizmusig, a kapitalizmustól a forradalomig. Koestlernek ebből éppen az „akaratuktól függetlenül” rész tetszett a legjobban. A párt agytrösztjét afféle társadalomtudományos elitként képzelte el: olyan embereket látott bennük, akik különlegesen nyitottak a mögöttes történelmi törvények által kialakított jelenségek iránt, és buzgón elemzik azokat az erőket, amelyek segítségével figyelmen kívül hagyhatják saját akaratukat. A kommunista értelmiségiek úgy látják majd át a társadalmi erőket és úgy is manipulálják azokat, mint a reáliskola tanulója a hídmodellezést. Eléri, hogy a világ megvalósítsa a benne rejlő lehetőséget. Új és végleges társadalmi helyzetet teremtenek, amely a legjobbat hozza ki az emberi természetből. E lelkiállapot legkifejezőbb leírása nem az emlékiratokban, hanem a *Sötétség délben* lapjain található, amikor kezdetét veszi a könyv hőse, Rubasov, valamint a vallatója, Ivanov közötti szellemi párbaj:

Abban az időben... mit tudtak a többiek a történelemről? Kis örvények, a víztükör borzongása, egy-egy átbukó hullám – ez volt számukra a történelem. Ámulva nézték a felszín változó alakzatait, de nem tudtak rájuk magya-

rázatot. Mi azonban alászálltunk a mélybe, az alaktalan, névtelen tömegbe, melynek mozgása mindig is a történelem lényege volt; és mi voltunk az elsők, akik megfejtettük ennek a mozgásnak a törvényeit. És felfedeztük tehetetlensége törvényeit is, a molekuláris szerkezetében végbemenő lassú változásokat, melyek a hirtelen lávakitörésekhez vezetnek. Ebben volt a mi tanításunk nagysága. A jakobinusok moralisták voltak; mi viszont empirikusok. Leástunk a történelem ősiszapjába és ott rábukkantunk a törvényeire. Soha és senki nem tudott még annyit az emberiségről, mint mi; ezért is győzött a forradalmunk.⁴

Hogyan dőlhetett be éppen Koestler az efféle állításoknak? Egyike volt azon kevés német értelmiséginek, aki pontosan látta, hogyan ássák alá a kvantumfizika filozófiai következményei a kommunista gondolkodók számára kulcsfontosságú materialista bizonyosságokat. Amikor Koestler belépett a pártba, nemcsak az absztrakt spekulációt cserélte le politikai aktivizmusra, hanem az új fizikához is hűtlen lett a politika tudományáért – Engels értekezéséért a materializmusról, Lenin megfelelő elméletéért a pártról, holott ezeket, ha belegondolunk, jórészt hatályon kívül helyezték az új fizika tágabb értelemben vett következményei.

Koestler az 1931-es év utolsó napján kérte felvételét a pártba, és mélységes csalódást érzett, amikor a párt hivatalnokai úgy döntöttek, tagsága maradjon titokban, egyetlen sejtéhez se csatlakozzon, ezzel óva még mindig befolyásos helyzetét az Ullstein-lapoknál. 1932 első felében buzgón játszotta a neki szánt szerepet a párt apparátusában. Hetente kétszer titkon találkozott kapcsolataival, lediktálta az Ullstein-irodában szerzett pletykákat és a belső diplomácia hírmorzsait egy titokzatos, barátságtalan nőnek, akit olykor „Edgar” nevű felettese is elkísért. (Mindketten fel-alá járkáltak – emlékezik vissza Koestler borzongva –, úgyhogy olykor derékszögben masíroztak a nappaliban, ami a baráti együttműködés légkörét keltette: „Ez körülbelül az összes melegség, amit a Párttól kaptam e téren.”)

Koestler fokozatosan furakodott egyre mélyebbre a párt hálózatában – úgy hódította meg, mint a nőt, aki nehezen adja be a derekát. Ezzel együtt lassan szellemi függetlenségét is fel kellett adnia. Az első „burzsoá hajlam”, amelyet le kellett vetkőznie, újságírói kíváncsisága volt,

amelyet a párt szofisztikájában megnyilvánuló világnézettel helyettesített. Koestler semmi értelmét nem látta annak, hogy Hitler hatalmának növekedése ellenére a párt még mindig osztályellenségnek tekinti a szociáldemokratákat, ahelyett hogy egységfrontot építene velük. Bármilyen gyávák is a szocialista politikusok, mégiscsak volt nyolcmillió támogatójuk, és – persze még a Von Papen-csíny előtt – jelentős hatalmat képviseltek a Reichstagban. Az Ullstein-lapoknál betöltött pozíciója révén Koestler számos olyan szocialistát ismert, akiket bátornak és őszintének tartott. Vajon a kommunistáknak valóban a weimari köztársaság megbuktatása volt a fő feladatuk? Ezt a kérdést azonban nem volt szabad feszegetni, értesült Koestler. Beleenyugodott.

Erkölcsei értelemben a pártnak mindig igaza volt, mert a céljai igazak voltak, összecsengtek a történelem haladásával. A párt minden tettét ez igazolta, bármilyen nyilvánvaló gátlástalanságról volt is szó. Logikai szempontból pedig azért volt mindig igaza, mert a történelem aktív, egyetemes osztályának, a proletariátusnak az

akarátát testesítette meg – „és ezzel tisztában is volt”. Azokat, akik ilyen-olyan ügyben ellenezték a párt döntéseit, vitathatatlan érveik ellenére is csak züllesztő környezetük termékének, a hamis tudat képviselőinek tekintették. Aki hőtlenné lett a párthoz, elveszett lélek volt. Bár a szociáldemokraták „elvileg” a párt ügyének szövetségesei voltak, „gyakorlatilag” a nációkkal álltak össze, és mindig az uralkodó osztály inasai, „szociálfasiszták” maradtak.

Koestlert a fenti állítások egyike sem győzte meg. A lényeg inkább az volt, hogy vigaszt talált bennük.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: ENDREFFY KATA

JEGYZETEK

¹ Koestler *Nyílvessző a végtelenbe* című önéletírásából származó idézetek Boris János fordításai.

² *A bukott úten*, Gábor György fordítása.

³ *A bukott úten*, Gábor György fordítása.

⁴ Bart István fordítása.

Mezei András *Én készen...*

Az agyagos-márgás talajon
már nem cuppog a sár a talpam alatt,
száradt sárpikkelyek a bokámon
nem kunkorodnak, lábujjaim közébe
nem növeszt uszonyt a vizes, mély talaj,
csontjaimban már nem érzem
a sarak sírhidegét sem, de gyereklábamat
útrakészen őriztem, mert út leszen
mezítlen talpam felől, ha megszólal a kosszarv –
én készen...